

פופוליזם, חסידות וציונות דתית.

נדב שנרב

בספרו של רוברט קונקווסט נתקלתי בציטוט של ג'ורג' ליכטהיים, מתוך ספרו "היסטוריה קצרה של הסוציאליזם"

"באידאולוגיה הפופוליסטית (שתכנה זהה תמיד תחת כל רקיע ובכל אקלים) "העם" נתפס כגוף המורכב מעמלנים בני סגולה, שמולם עומד קומץ של נצלנים מקומיים וזרים, שהמפלגה או המנהיג מחויבים לגרש או להדוף כדי שהאומה תוכל להגשים את ייעודה. באופן זה הלאומיות מושווית לסוציאליזם, הקהילה נתפסת כחסרת מעמדות באופן בסיסי, והאליטה השלטת נראית כהתגלמותו ההיסטורית של "הרצון הכללי" ... אידאולוגיה שמבטיחה לבני אדם הן הגנה על מסורותיהם (השבטיות או הלאומיות) והן צמיחה כלכלית נטולת כאבים בתנאים של שוויון כלכלי וצדק לכל, לעולם לא תחסר קהל".

למען האמת, קשה לחשוב על אישיות פוליטית שאינה נגועה בסוג כזה או אחר של התנהגות פופוליסטית. הרי מי שיבוא לבני העם ויאמר להם שרובם אינם מציאה גדולה, שאין תחליף לעבודה קשה, ושהבדלים כלכליים ואחרים בין אנשים הם מצב שקיומו עדיף על ביטולו, לא ממש יזכה לתשואות סוערות. נח הרבה יותר להחמיא לקהל שלך ולתלות את האשמה ביהודים/טייקונים/קולאקים/אימפריאליסטים אמריקאיים וכו', שרק מיגורם יוכל להביא את גן העדן המיוחל. עם זאת צריך להודות שרוב הפוליטיקאים שיש היום בעולם המערבי מערבים רטוריקה בעלת צבע פופוליסטי עם קביעת מדיניות יותר שקולה שנסמכת גם על הכרת טבעם האמיתי של בני אדם. ככל הנראה אין ברירה אחרת, שהרי אפילו מקיאווולי, מי שבספרו יעץ באופן כללי

"כי זאת אפשר לומר בהכללה על בני האדם: שהם כפויי טובה, הפכפכים, מתחפשים ומתחזים, מתחמקים מסכנות, תאבי רוח..."

בכל זאת סיים את ספרו בקריאה גדולה לשחרור איטליה מן השעבוד ל"ברברים", כאילו נסיכים איטלקים הם בהגדרה יותר צדיקים ממקביליהם הספרדים או הצרפתים.

הנושא שאני רוצה לכתוב עליו, מכל מקום, אינו בדיוק הפופוליזם בפוליטיקה, אלא יותר מקבילותו בתחום תורת הנפש הפרטית והציבורית.

כבר רבי יהודה הלוי בספרו "הכוזרי" דימה את האדם למושל, ואת "החסיד", כלומר דמות אדם המעלה שלו, למושל הצודק אשר נותן לכל "נתיניו", הלא הם כחות הגוף והנפש, את חלקם המגיע להם.

מהו פופוליזם "רוחני"? אגדיר זאת בתור האמירה, הנעימה לאזניהם של אנשים רבים, לפיה המהות הפנימית שלהם, ה"אני" האמיתי שלהם, הוא הפלא ופלא, קדוש וטהור, חלק אלוהי ממעל וכיוצא בזה מחמאות. לפי התורות הללו – ואלו כוללות כמעט את כל הרעיונות החסידיים והקבליים למיניהם, או לפחות את הגרסה הפופולרית שלהם הנפוצה בימינו – מטרת האדם בעולמו היא בעיקר לתת לעצמיותו הטהורה והנפלאה לפרוח בהתאם למתכונתה העצמית.

אין פלא שאנשים מתלהבים מן הרעיון המחניף הזה, בדיוק מאותן סיבות שבגללן הרעיון הפופוליסטי קורץ להמונים: מתברר כי אני ה"אמיתי" הוא קדוש, טהור, חביב, שמח ושאר המידות הטובות, וכי

העובדה שבמציאות אני מתנהג אחרת – חוטא, כועס, משקר וכדומה – אינה אלא ביטוי לכחות חיצוניים לי, ל"קליפות" שאינן מעצם מהותי. ההבטחה, אם כן, היא כי ההתגברות על הקליפות תביא לפריחה של האני הפנימי הטהור. לא אצטרך לשלם מחיר אמיתי על השיפור, שהרי זה אינו כרוך אלא בהיפטרות מסרכים עודפים שאינם חלק אינטגרלי של אישיותי. חשוב מכל: החלק החיובי הוא דבר שיבוא מעצמו. אינני צריך להעמיד תכנית מסודרת שמטרתה לשפר את עצמי; כל שעלי לעשות הוא להתגבר על הקליפות, או לסגור את הנפש הבהמית בחלל השמאלי וכדומה, ואז אוטומטית יינתן ביטוי לאותה נפש נפלאה הגנוזה מתחת להן.

איני בא לדון במקורות הרעיון הזה של "העצמיות הטהורה", או גם בשאלה אם הוא נכון או שגוי, עד כמה שניתן לשאול שאלה כזו. ככלל אנשים מרגישים סוג של הנאה בשעה שהם עושים מעשה שנראה להם טוב, אלטרואיסטי או מצווה, והרבה פעמים קיימת איזו הרגשה אינטואיטיבית כי הנאה זו באה ממקום יותר עמוק או אמיתי בנפש, ביחס להנאות החושים. מה זה אומר? שאלה טובה. יש להניח שהנוצרי מרגיש אחרי המיסה והוידוי ביום ראשון תחושה דומה לזו שחש היהודי לאחר איזה דף גמרא עסיסי, לכן לא הייתי לוקח את הריגוש הזה כמדד בלעדי לאמתיות, אבל בכל זאת יש בו משהו.

הבעיה שנראית לי ראויה למחשבה היא תוצאותיו של הפופוליזם הרוחני הלז, וזאת בעיקר מבחינה אחת: **גישת העצמיות הטהורה פוטרת את המחזיק בה מהצורך להציע כיוון פוזיטיבי של התקדמות.** כשם שפוליטיקאי יכול להבטיח כי חיסול הטייקונים או גירוש הזרים יביאו את הישועה, ובכך לפטור עצמו מהצגת תכנית מסודרת לניהול תקציב המדינה או לסידור מוסדות השלטון, כך היהודי המבטיח לנו כי עם סילוק הקליפה תסתלקנה גם כל בעיותינו פוטר את עצמו, בעצם, מדיון בשאלה מה צריך האדם לעשות כדי להשתפר. הוא מאמין, או מפתה אותנו להאמין, שביום שבו נצליח לסלק את הצד השלילי, הצד החיובי יבא מעצמו, ולכן אין טעם לעסוק בו.

נציב את הרמב"ם כדוגמה נגדית. בעיני הרמב"ם, האדם השלם הוא מי שמחזיק במידה הטובה – פחות או יותר על פי האתיקה לאריסטו, מקיים מצוות במעשיו ומתעמק במושכלות כמיטב יכולתו. הדרך לשלמות הזו היא עבודה מתמדת בכיוון הפוזיטיבי: שיפור המידות על ידי אימון כמתואר בשמונה פרקים, לימוד חכמות ופילוסופיה כמתואר במורה נבוכים, ודקדוק המצוות של היד החזקה. אין שום פתרונות קסם בנוסח "סלק את קליפת נוגה ואז יפרחו אלף פרחים מעצמם", אלא עבודה קשה בחומר ובלבנים בכיוון החיובי. אין זה המקום לדון בשימוות או בנכונות השיטה הרוחנית הזו, אבל חשוב להבין שהיא סותרת לגמרי את רעיון העצמיות הטהורה¹.

לכאורה תורת הפופוליזם הרוחני חושפת את עצמה לבדיקה פשוטה: הבה נתגבר על היצר והקליפות, ונראה האם באמת תהיה כאן איזו פריחה רוחנית כבירה, או שהאדם יישאר קטן על אף שהוא נקי מצד הרע שבו. כמובן, הדברים בפועל יותר סבוכים. רבים מבעלי השיטה הציבו תנאים קשים מאד לסילוק הרע, תנאים שבפועל אי אפשר לקיים או לפחות קשה מאד מאד למצוא אדם שיעיד על עצמו שעמד בהם.

בעל התניא לדוגמה, לאחר שהבטיח לנו כי הנשמה שבתוכנו היא בעצם התגלמות האלוהות בפועל ממש, עמד על כך שכדי לזכות לגילוי שלה יש צורך, במקרה הטוב, לבעוט את הנפש הבהמית ולהשליכה מחוץ למבנה האישיות שלך (זה נקרא צדיק) או, במקרה השכיח (בינוני), לנעול אותה

¹ הבדל מעניין בין שתי הגישות ניתן לראות ביחס ל"אדם הפשוט". לדעת הרמב"ם אדם שאינו במשחק ההתקדמות הרוחנית, כלומר מי שמידותיו שפלות וחכמתו דלה, הוא בעצם לא ממש בנאדם אלא איזו דרגת ביניים בין האדם לקוף, הוא הביע בהרבה מקומות את תפיסתו לפיה אנשים מסוג זה שווים לזבל. לעומת זאת אצל ה"חסידיים" ובכלל אצל בעלי רעיון העצמיות הטהורה יש חיבה גדולה גם לעם הארץ ואף לרשע, היות שהם מאמינים כי מתחת לשכבות עבות של רשע, כסילות וטומאה חייב להסתתר בכל זאת איזה ניצוץ א-להי. לרעיון זה יש כמובן קסם משלו בתקופתנו השוויונית, בה מחפשים נאשות בסיס כלשהו שיסביר מדוע יש להעניק איזה סל בסיסי של כבוד אנושי לכל מי שנברא בצלם.

באיזה סוג של סיר לחץ כך שהיא לא תשפיע לעולם על החלטות השכל². המונח "נפש בהמית" מתייחס כאן לא רק ליצר הרע, אלא לכל מה שאינו רוחניות טהורה. מדובר בעמדה מאד מאד תובענית, שבבסיסה דרישה מן האדם להשמיד, או לכלוא, או לפקוק באיזה כלוב תודעתי, חלק משמעותי מאד מכחות הנפש שלו, חלק שאצל אנשים "סתם" ממלא 99 אחוז מן הזמן ומן התודעה. ברור שאם אלו הקריטריונים, מעט מאד אנשים יבואו להתלונן בסוף על כך שעמדו בדרישות המודל ובכל זאת לא ראו שרפים ואופנים בסוף הדרך.

יוצא דופן אחד מעניין הוא תורת הרב קוק והרב צבי יהודה ביחס לתחיית ישראל בארצו. גם זוהי תורה מן הסוג הנ"ל: הרעיון הבסיסי שלה הוא כי עצם העובדה שעם ישראל חוזר לארצו ומנהל בה חיים עצמאיים תביא, באופן אורגני, לאיזו פריחה רוחנית נפלאה. מאד בולט, לדעתי, שהרב קוק לא השאיר מורשת מסודרת לגבי השאלה כיצד פורטים לפרטות מעשיות את העצמאות היהודית: איך המדינה צריכה להיראות, מה אמור להיות היחס ללא-יהודים הגרים בה, מה יהיה הסדר החברתי וכו' – כל הדברים הללו, שהיו כל כך חשובים לרביזיוניסטים או למפא"יניקים לא נכללו באופן המחשבה של חוגי מרכז הרב, וזאת מפני שהתכנים הנפלאים היו אמורים לצוץ מעצמם ברגע שעם ישראל ישוב לארצו ויחיה בה את חייו הטבעיים.

במובן זה, דמותה העכשווית של מדינת ישראל מהווה אתגר מתמשך למשנת הרב קוק. הנה ניתן לומר שעם ישראל חזר לארצו, אולי אפילו רוב יושביה עליה, יש ממשלה וצבא ובתי משפט וכל סממן אחר של ממלכתיות ועצמאות. מה הלאה? האם ההבטחה מתגשמת? בעיה זו הייתה, במידה ידועה, גם הרקע להופעתו של גוש אמונים ככוח פוליטי באמצע שנות השבעים. ההרגשה אז הייתה כי ההבטחה אכן לא התמלאה (בעיקר התחזקה הרגשה זו בימי השפל שלאחר מלחמת יום הכיפורים) וכי הסיבה לכך היא שחסר עדיין פרט קטן אחד, הכנסת יהודה ושומרון לשטח המדינה כדי שכל חלקי המולדת ההיסטורית יהיו תחת שליטתנו, שכן הצמיחה האורגנית של העם דורשת את שלמות התנאים ובכלל זה את שלמות הארץ.

ומה היום? ישנם אכן בעלי עין טובה, [נדמה לי שיואב שורק יכול לשמש דוגמה], אשר מוכנים לראות במדינת ישראל כפי שהיא את התגשמות החזון, שהרי אין ספק שהמבנה הפוליטי והחברתי שנוצר כאן משקף באופן הוגן, פחות או יותר, את הצרכים והשאיפות של הציבור הרחב, וזוהי לכאורה עדות על רצונו הפנימי של כלל ישראל לפי התיאוריה המרכזניקית הבסיסית. לעומת זאת תלמיד ר' צבי טאו מדמים לראות כרצונו הפנימי של עם ישראל את שיקוף המראה של עצמם. כדי להסביר מדוע ידיעות אחרונות לא מפרסם במהדורת יום השישי שלו את רב המכר מושך הקהל "לאמונת עתנו" הם נזקקים לתורות קונספירציה מרחיקות לכת, אשר במרכזן השתלטות של גורמים זרים, נוצרים, מבקרי מקרא ושאר טיפוסים חשודים על מוקדי הכוח במדינת ישראל, מעשים אשר גורמים לרצונו האמתי של הכלל (קריאה ב"לאמונת עתנו", כנ"ל) לא לצאת מן הכוח אל הפועל.

כפי שאמרתי, מטרת מאמר זה איננה לשפוט את רעיון העצמיות הטהורה, או אם תרצו את הפופוליזם של הנפש הפרטית והציבורית, וודאי שלא להכריע אם הוא נכון או לא. בפרספקטיבה היסטורית פעמים רבות ניתן לומר שכאשר נתנו ליחידים או לציבורים את הזכות לביטוי עצמי חפשי, התוצאות היו טובות בהרבה מאלו שהתקבלו תחת לחץ וכפיה. אולי זה משקף בעיתיות של מנגנוני הכפייה, אבל רוב הבריות, לדעתי, מאמינים שעובדות אלו נותנות אינדיקציה לאיזה גרעין חיובי שישנו בתוך האדם או הציבור.

מאידך, אני חושב שכדאי לקבל פרספקטיבה. חשוב להבין שגם אם יש מעיין מים חיים מתחת לקרקע, תפקידנו הוא לא רק לסלק את האדמה מעליו ולחשוף אותו אלא גם לתת תכנית השקיה שתגדיר מה עושים עם המים, כיצד מובילים אותם, מי ישתמש בהם ולאיזה מטרת. גם אחרי

² והלכך צריך כל אדם לפי מה שהוא מקומו ומדרגתו בעבודת ה' לשקול ולבחון בעצמו אם הוא עובד ה' בערך ובחיי' מלחמה עצומה כזו ונסיון כזה בבחי' ועשה טוב כגון בעבודת התפלה בכוונה לשפוך נפשו לפני ה' בכל כחו ממש עד מיצוי הנפש ולהלחם עם גופו ונפש הבהמית שבו המונעים הכוונה במלחמה עצומה ולבטשם ולכתתם כעפר ... דמקרי רשע גמור אם אינו מנצח יצרו להיות נכנע ונשבר מפני ה'" (תניא, פרק ל')

שנסלק את המפריעים ונמגר את הקליפות ונושיב את עם ישראל בארץ ישראל, יישארו הבעיות של יום קטנות, וגם בעיות יותר גדולות, שצריך יהיה לתת לכל אחת מהן פתרון שלא ינבע מעצמו ולא ירד משמיים. מי שמתיימר או שואף להנהיג את עצמו, את הכלל או את המדינה, חייב לשחק גם במגרש הזה.